

УДК 903.531 (477.73)

Віктор Гребенников, Ігор Побочин

КОЧІВНИЦЬКЕ ПОХОВАННЯ НА БЕРЕЗАНСЬКОМУ ЛИМАНІ

У 2014 р. біля с. Рівне Очаківського району Миколаївської області місцевими жителями під час земельних робіт було випадково знайдено поховання середньовічного кочовика. Воно знаходилося у 4,5 км на північний схід від села, на орному полі плато лівого берега Березанського лиману. Розташовувалося воно у кількох десятках метрів на захід від кургану височиною до 4 м, якій входив до групи курганів, яка ланцюгом простягнулася вздовж південного схилу Анчокрацької балки.

На місці знахідки ознак кургану, навіть повністю розораного, не простежувалося. За повідомленням місцевих жителів поховання було розташовано по вісі захід-схід. Яма прямокутної форми довжиною до 2 м, шириною приблизно 0,5-0,7 м. Кістяк лежав витягнуто черепом на захід на глибині до 1,5 м. Біля шиї були знайдені намистини й інші прикраси. На зап'ястях рук – браслети. Біля пальців рук – перстень. У ногах стояв казан, біля котрого лежали ножиці. Під скелетом знаходилася підстилка з водоростей. Це все, що вдалося дізнатися у тих, хто бачив поховання. Також залишилося невідомим, чи всі знайдені предмети було віддано археологам?

У розпорядження спеціалістів надійшли наступні знахідки.

Бронзовий казан. Діаметр вінця – 25 см, діаметр горла – 21,5 см, діаметр тулова – 36 см. Висота котла – 14,5 см. Вінце відігнута назовні, край його оброблений. Під вінцем невеликий гострореберний виступ. Казан осадкуватої форми з рівними стінками, які повільно переходять у випукле дно. Під вінцем збереглися основи рухливої ручки із заліза, які прикріплені заклепками (мал. 1). За типологією М.Л. Швецова цей казан можна умовно віднести до першого типу, котрий датується XII-XIII ст. [1].

Перші ножиці. Виготовлені із заліза. Шарнірні, одна скоба відігнута, друга –

фрагментована. Загальна довжина 25,5 см, ширина у районі скоб – 20,5 см. Довжина лез – 13,5 см (мал. 2; 2). За Г.О. Федоровим-Давидовим подібні ножиці відомі з IX-X ст. і мають широкий хронологічний і територіальний діапазон [2, с.84].

Другі ножиці. Виготовлені із заліза. Шарнірні, одна скоба відігнута, друга – притиснута. Фрагментовані (леза відсутні). Ширина у районі дуг – 10,5 см (мал. 2; 3). За типологією близькі по аналогам до перших.

Залізний ніж однолезовий. Фрагментований. Загальна довжина – 10,5 см, довжина лева – 7,5 см, ширина лева в основі – 1,3 см (мал. 2; 1). Довжина черешка – 3 см. За Г.О. Федоровим-Давидовим подібні ножі відносяться до першого типу та мають широкий хронологічний і територіальний діапазон [2, с.85].

Фрагмент шкіряного паска. Довжина фрагмента – 8 см, ширина – 2,2 см. Краї оброблені зигзагоподібною формою. На паску видно відбитки від круглих бляшок діаметром 1,6 см (мал. 2; 4).

Фрагмент шкіряного виробу. Одна сторона має зигзагоподібну форму. Розміри – 5,5x3 см (мал. 2; 5).

Перший браслет (білон?). Діаметр – 5,5 см, ширина – 1,5 см. На обох закруглених кінцях, по одному круглому отвору (для скріплення кінцівок) (мал. 3; 14). Орнаментований. По всій довжині браслету проходять дві опуклі паралельні лінії. На кінцівках – орнаменти у вигляді крапок і двох кружечків. У центрі – крапки та стилізований чотирилисник (мал. 4; 2).

Другий браслет (срібло?). Діаметр – 6,5 см, ширина – 1,2 см. Кінцівки закруглені. На кінцівках по два круглих отвори для кріплення (рис. 3; 13). Орнаментований. По всій довжині браслету проходять три опуклі смужки, середня з яких, тонша крайніх. Між ними простежуються рисочки-крапки. По краях, у місцях кріплення – стилізовані

трилисники, виконані рисочками. У центрі браслету – стилізований чотирилисник з рисочками та великими крапками у кожному листочку (мал. 4; 5) Подібні браслети «болгарського типу» почали виготовляти у Волзькій Болгарії із середини XIII ст., але своє найбільше поширення вони набули у золотоординський час [6, мал.79, с.211].

Ажурна підвіска (бронза з позолотою). Сильно фрагментована. У центрі підвіски прямокутна оправа з прозорим каменем (кварцит, горячий кришталь?). Камінь плоский, прямокутної форми, розміром 1,1x0,9 см і відповідає розміру оправы. Верхня частина каменю злегка заовалена. По сторонам оправы були чотири прикраси, з яких залишилося дві. Одна у вигляді серця з отвором в основі, друга – у вигляді паралелепіпеда з ажурними краями. Загальні розміри виробу – 2,2x2,1 см (мал. 3; 10).

Срібна сережка у вигляді кільця з круглого дроту з незізнаними кінцями. Діаметр – 2,1 см (мал. 3; 1). За типологією Г.О. Федорова-Давидова вона відноситься до типу 1 і має назву «прості, зігнуті, незізнані». Мають широкий хронологічний і територіальний діапазон [2, мал. 6, с.38-39].

Бронзова сережка у вигляді знаку запитання з круглою намистиною на нижньому кінці. Фрагментована. Розмір – 3,5 см, діаметр дроту – 1,5 мм, діаметр намистини – 0,8 см (мал. 3; 9). У Г.О. Федорова-Давидова ми знаходимо подібні намистини під типом VIб [2, мал. 6, с.38,40], але у нашому випадку, спіральна кінцівка відсутня. Можливо вона була втрачена. Цей тип добре відомий у багатьох регіонах Східної Європи і датований XIV-XV ст. Найбільш близьке нам підкурганне поховання з такою намистиною знайдено на Нижньому Дунаї (Градешти), яке датовано першою половиною XIV ст. Тільки у градеському похованні намистина була із золота [3, мал. 2, с.89-90].

Бронзова бляшка опуклої форми з двома отворами по краях. Діаметр – 1,2 см (мал. 3; 2).

Бронзова намистина з круглим наскрізним отвором. Діаметр – 0,8 см

(мал. 3; 6).

Бронзова намистина з припаяним до неї круглим вушком, яке фрагментоване. Діаметр – 0,8 см (мал. 3; 7).

Бронзовий предмет у вигляді витягнутої трапеції із закругленими краями. Розміри – 1,5x0,7 см (у центрі) (мал. 3; 3).

Бронзова бляшка з позолотою каплеподібної форми. Фрагментована. Розміри – 2,6x2,8 см. У середині бляшки камінь коричневого кольору, який сильно пошкоджений (можливо бурштин). По краях бляшка прикрашена плоским бортиком (мал. 3; 5). Подібні бляхи різної модифікації широко відомі у кочівницьких похованнях. Г.О. Федоров-Давидов подібні бляшки відносить до відділу 3 типу II. Вони відомі у багатьох місцях існування осілих і кочових народів Східної Європи з IX до кінця XIII ст. [2, мал. 8, с.49, 52-53].

Срібний щитковий перстень. Фрагментована. Діаметр приблизно 2,5 см. Щиток прямокутної форми розміром 1x0,7 см, орнаментований променеподібним чотирикутником з 4 колами (мал. 3; 8). Такий перстень відомий у Г.О. Федорова-Давидова під типом V і датується приблизно XIII-XIV ст. [2, мал. 6, с. 38, 41].

Дзеркало (білон?). Фрагментоване. Кругле, діаметром 7,5 см. Краї канельовані. У центрі оборотної сторони дзеркала кружечок, там же орнамент у вигляді ламаних ліній погано простежується внаслідок поганої збереженості – корозії (мал. 3; 12). Дуже умовно його можна віднести до відділу B типу B-IV [4, мал. 1-5, с.136] або відділу Ж типу III [4, мал. 9, с.144] у класифікації розробленої К.А. Руденком. Зокрема, від відмічає, що такі дзеркала були поширені на Болгарському городищі у XI-XIV ст.

Бронзовий циліндричний футляр, фрагментований. Довжина, яка збереглася, 5,8 см, діаметр – 1,8 см. Також залишилася одна з овальних пластин, котра закривала одну із кінцівок циліндра. По діаметру вона відповідає діаметру циліндра. На зовнішній стороні циліндра – три круглі петлі розташовані на відстані 1,8 та 2,1 від середньої петлі (мал. 3; 11). Г.О. Федоров-Давидов називає подібні вироби

циліндричними підвісками. У даному випадку ця підвіска не орнаментована та, скоріше від усього, вона виконувала функцію фунгляра.

Пірамідальний прозорий камінь (кварцит, горяний кришталь?). Має форму прямокутної в основі чотириреберної піраміди з обрізаною вершиною (мал. 3; 4). Розміри основ – 0,8x1 см. Висота піраміди – 0,5 см. Подібний камінь з горяного кришталью знайдено у градеському підкурганному похованні [3, мал. 18, с.90].

Набір знайдених артефактів яскраво свідчить про те, що це жіноче поховання.

Схоже жіноче поховання за набором інвентарю (дзеркало, срібна сережка у вигляді зігнутого у кільце дроту з нез'єднаними кінцями, ножиці, ніж) було знайдено у могильнику Козинка I на Нижньому Подонні. За матеріалами усього могильника воно датується XIII-XIV ст. [5]. Близьке за інвентарем (ніж, бронзова сережка у вигляді «?»), дзеркало, ножиці й інші речі) жіноче поховання біло знайдено біля селища Алебастрово Уральської області, яке автори датують аналогічним періодом [8, с.302-303].

У XIII-XIV ст. склався комплекс речей, типових для заможних кочівницьких жіночих поховань, який складався з бокки (жіноче вбрання на голові з берести), дзеркала, ножиць, гребінця, ножа та намистин [7]. В залежності від регіону проживання номадів, цей набір міг мати деякі несуттєві відмінності.

Заможні поховання жінок золотоординського часу зустрічаються значно рідше чоловічих. Зокрема, вони дуже рідкі, як у Північному Причорномор'ї, так і по всій території, яка входила до

складу Золотої Орди. Тому маємо надію, що цей, хоча і неповний матеріал, поповнить наукову базу даних цього виду поховань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Швецов М.Л. Котлы из погребений средневековых кочевников / Михаил Львович Швецов // Советская археология. – 1980. – № 2. – С.192-202.
2. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов / Герман Алексеевич Федоров-Давыдов. – М.: Наука, 1966. – С.84-85.
3. Добролюбовский А.О. Золотоордынское погребение у Дуная / Андрей Олегович Добролюбовский, Леонид Васильевич Субботин, Сергей Петрович Сегеда // Днестро-Дунайское междуречье в I – начале II тыс. н.э. – К.: Наукова думка, 1987. – С.84-93.
4. Руденко К.А. Металлические зеркала золотоордынского времени из собрания Национального музея Республики Татарстан / Константин Александрович Руденко // Татарская археология. – 2004. – №1-2 (12-13). – С.111-156.
5. Белинский И.В. Позднекочевнический могильник XIII-XIV вв. Козинка I на Маныче / И.В. Белинский, Андрей Николаевич Масловский // Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 1998 г. – Азов: Изд-во Азов. ун-та, 2000. – Вып. 16. – С.135-156.
6. Степи Евразии в эпоху средневековья. Археология СССР. – М.: Наука, 1981. – С.211.
7. Матюшко И.В. Ювелирные изделия золотоордынского времени из погребений кочевников Южного Приуралья / Ирина Вячеславовна Матюшко // Культуры Степной Евразии и их взаимодействие с древними цивилизациями. – СПб.: Изд-во Периферия, 2012. – Кн. 1. – С.349-352.
8. Кригер В.А. Позднекочевнические погребения у пос. Рубежка и Алебастрово Уральской области / Владимир Александрович Кригер, Борис Федорович Железчиков // Советская археология. – 1980. – № 1. – С.300-306.

Гребенников Віктор, Побочин Ігор Кочівницьке поховання на Березанському лимані

У даній публікації дається попередній аналіз заможного жіночого поховання, яке було знайдено випадково. На підставі знайдених артефактів, його можна віднести до золотоординського часу – XIII-XIV ст. У Північному Причорномор'ї такі багаті поховання дуже рідкі, як, зокрема, і на всій колишній території Золотої Орди.

Ключові слова: поховання, кочівницьке, заможне жіноче, золотоординський час

Гребенников Виктор, Побочин Игорь Кочевническое погребение на Березанском лимане

В данной публикации даётся предварительный анализ богатого женского погребения, которое было обнаружено случайно. На основании найденных артефактов, его можно отнести к золотоордынскому времени – XIII-XIV вв. В Северном Причерноморье такие погребения очень редки, как, собственно, и на всей бывшей территории Золотой Орды.

Ключевые слова: погребение, кочевническое, богатое женское, золотоордынское время

Grebennykov Viktor, Pobochyn Ihor *Nomadic burial at Berezan estuary*

This publication provides a preliminary analysis of a rich female burial, which was found by accident. Based on found artifacts it can be attributed to the time of Golden Horde – XIII-XIV centuries. Such burials are very rare in the Northern Black Sea, as actually and throughout the former Golden Horde.

Key words: *burial, nomadic, rich female, Golden Horde period*

Рецензенти:

Симоненко О.В., д.і.н., професор

Смирнов І.О., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 27.08.2015 р.

Мал. № 1 Бронзовий казан.

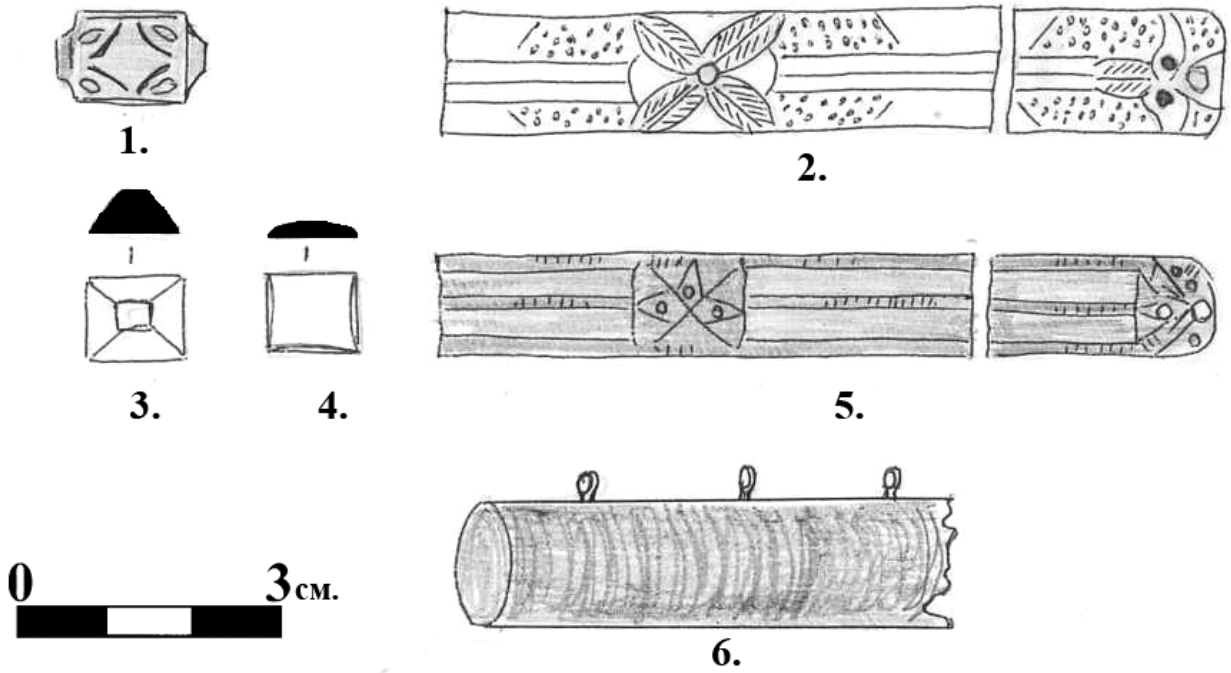

Мал. № 2 Залізні предмети: 1. Ніж 2. Перші ножиці
3. Другі ножиці, Шкіряні предмети: 4. Фрагмент паска
5. Фрагмент шкіраного виробу.

Мал. № 3

1. Серезка 2.Бляшка опуклої форми 3. Предмет у вигляді витягнутої трапеції 4. Пірамідальний камінь 5. Бляшка каплеподібної форми 6. Намистина з наскрізним отвором 7. Намистина з круглим вушком 8. Перстень 9. Серезка у вигляді знаку «?» 10. Ажурна підвіска 11. Циліндричний футляр 12. Дзеркало 13. Перший браслет 14. Другий браслет

Мал. № 4

1. Промальовка орнаментів перстня 2, 5. Браслети
3, 4. Форми каменів 6. циліндричний футляр